

пропагувало громадянський мир і злагоду в суспільстві, стверджувало, що сенс і мета державної політики полягають у тому, щоб впроваджувати етичні принципи в політичне життя. Поступово конфуціанство стає впливовою політичною течією, а в II ст. до н.е. — навіть офіційною ідеологією і державною релігією Китаю.

Легізм. Школа легістів у Китаї захищала інтереси нової, майнової знаті. Засновником вчення прийнято вважати *Шан Яна* (390—338 рр. до н.е.) — прем'єр-міністра царства Цінь. Його ідеї викладені ним у трактаті “Книга правителя області Шан”. Суть цієї доктрини, яка і нині користується немалою популярністю на Сході, полягає у відкиданні гуманності й справедливості в політиці за рахунок абсолютизації інтересів держави. “Слабкий народ — означає сильна держава. Ослаблення народу — головне завдання держави” — основний постулат легізму.

Трактат Шан Яна починається полемікою з конфуціанством, яке відмовляє правителя від нововведень (суспільний ідеал конфуціанства в минулому). “Все здавна змінилось, — пише Шан Ян, — якщо раніше люди були прості й чесні, тепер вони хитрі й брехливі. І тому, замість моральних методів, методів переконання в управлінні державою необхідно користуватись методами примусу й покарань”. Шан Ян вводить в царстві Цінь кругову поруку і колективну відповідальність (5 селянських сімей мали старосту, який за них відповідав, п'ять таких п'ятірок утворювали общину і т.д. Такий порядок панував і в армії).

В основу управління державою Шан Ян поклав такі принципи: 1) мати в державі багато покарань і мало нагород, адже там, де панує страх, легше управляти; 2) жорстоко карати за найменшу провину, тоді злочину взагалі не буде звідки взятись; 3) роз'єднувати людей взаємною підозрілістю і всеохоплюючим стеженням та доносами. Головна мета держави, — вважали легісти, — її цілісність, міць, підкорення інших царств. Заради цього треба знищити в країні інакомислення, а отже — мистецтво, філософію, літературу.

Проте царство Цінь не сприйняло методів управління Шан Яна. Після смерті правителя він був страчений. Та все ж таки його ідеї були втілені через 125 років у політичну практику Китайської імперії (династія Цінь). Для того щоб знищити інакомислення, ініціювалось спалення книг з історії та філософії, а тих, хто цьому чинив опір, страчували. Це була перша культурна революція в Китаї, попередниця тієї, яку пов'язують з іменем Мао-Цзедуна. Тоді популярним стало гасло легістів: “книги у вогонь, вчених — до ями”.

Даосизм. Зародження даосизму пов'язують з іменем напівлегендарного мудреця *Лао-Цзи* (IV ст. до н.е.), якого вважають укладачем канонічного трактату “Дао де цзін” (“Книга про дао і де”). В основі цього вчення лежить поняття “дао”. Дао — джерело всього існуючого, закон, за яким розвивається Всесвіт і який змінити людина безсила. Тому основою даної доктрини стає принцип недіяння. Недоліки, які існують в суспільстві, даосисти пояснюють тим, що люди, захопившись суєтними устремліннями, відійшли від природного ходу речей. А тому не слід виступати проти існуючих порядків, слід зачекати і загальний закон “дао” сам змінить усе на краще.

У соціально-етичному плані лейтмотивом даосизму були осуд гордині, проповідь середнього достатку і помірності. Якщо знать і правителі дотримуватимуться дао, то в суспільстві пануватиме злагода і порядок. Розумний правитель, твердили вони, править країною за допомогою недіяння, не нав'язуючи підлеглим своїх уявлень і переконань, не втручаючись у їхні справи.

Даосизм захищає в основному інтереси селян-общинників. З часом усі зазначені давньокитайські політичні вчення пройшли своєрідну селекцію. Історія здійснила серед них свій вибір. Легізм наповнюється моральним змістом, а даосизм переплітається з буддизмом і місцевими віруваннями, після чого його вплив на політичну ідеологію практично припиняється. Зате конфуціанство стало на десятки століть державною релігією Китаю.

1.2.2. Характерні особливості політико-правової думки Стародавньої Греції та Риму

Основною формою спільної організації життєдіяльності людей в Стародавній Греції був поліс (дослівно перекладається як “місто-держава”). В його володіння входило місто з прилеглим до нього населенням. Полісна організація спиралась на економічний та політичний суверенітет, який поширювався на всю полісну територію, передбачав для кожного громадянина можливість, а часто й обов'язок брати участь у вирішенні державних питань, у

визначенні долі своєї батьківщини. Загальною рисою політичного життя полісу, починаючи з VII-VI ст. до н.е., була боротьба за владу між родовою аристократією і торгово-ремісничими колами, які разом із значними прошарками селян становили основу демократії. Залежно від переваги тієї чи іншої сторони державна влада в полісах набувала чи то аристократичного правління (наприклад, у Спарті), чи то демократії (як в Афінах). При цьому існували й перехідні форми: олігархія, тиранія тощо. Основи давньогрецької демократичної традиції були закладені великим реформатором Солоном (близько 638 — 559 рр. до н.е.). Його реформи, поряд з реформами Клісфена, будуть пізніше названі К.Марксом першими соціальними революціями. Визначальною стане для розвитку афінського права його доктрина, за якою політична влада має бути пропорційною особистому внеску на користь суспільства (так звана цензова демократія, згідно з якою, хто мав більший прибуток, той займав вищі адміністративні посади в полісі. Найбідніші прошарки звільнялися від прямих податків і не могли обіймати державних посад, але мали право вибору представників виконавчої влади і контролю за їх діяльністю).

Основні ознаки класичного грецького полісу були такими: 1) невід'ємне право вільного громадянина на власність, землю; 2) інститут громадянства — духовна основа життя полісів; 3) Народні збори — один із найважливіших елементів полісної демократії, що зумовлював пряме народовладдя; 4) наявність колегіальних виборних органів, зокрема “законодавчих” рад і виконавчих магістратур, у тому числі суддів. Роль законодавчої ради полісу була надзвичайно суттєвою, про що свідчить таке формулювання: “Рада і народ вирішили...”; 5) розміри території та чисельність населення. Поліс міг нормально функціонувати тільки тоді, коли був порівняно невеликим як за територією, так і за чисельністю населення.

Специфіка полісного життя не могла не стимулювати розвиток політико-правової ідеології. Вершина розвитку античної політико-правової думки припадає на “золотий вік” афінської демократії, “вік Перікла” (за іменем одного з найвидатніших її вождів 490 — 429 рр. до н.е.). Саме в цей період творили видатні мислителі античності Сократ, Платон і Аристотель.

Політичні погляди Сократа. Сократ народився в 469 р. до н.е. в домі Алопека філі Антіохіда в сім'ї Софронікса і повитухи Фенарети. Очевидці свідчать, що Сократ був невисокого зросту, з короткою шиєю і великою лисою головою, величезним чолом, товстими губами. Він завжди ходив босим і в старому хітоні. Жив Сократ в бідності: все його майно оцінювалося в 5 мін, що було значно менше за ціну середнього раба. Для порівняння, добрий раб коштував 10 мін, а кінь — майже 12. На жінок йому не везло, хоча Сократ і був двічі одруженим. У Сократа і Ксантиппи було три сини — Лампрок, Софронікс і Менексен. Сократ був чудовим танцюристом, оскільки вважав танці найкращою вправою для міцності тіла. В 399 р. до н.е., за наклепом одного із співгромадян, Сократ був звинувачений у порушенні громадянських норм життя, засуджений до смерті і страчений. «Це звинувачення, — зазначалося в тексті вироку, — написав і клятвено засвідчив Мелет, син поета Мелета, піфісець, проти Сократа, сина Софронікса із дому Алопека. Сократ звинувачується в тому, що він не визнає богів, яких визнає місто, і пропагує інших, нових богів. Звинувачується він і в розтлінні молоді». Останніми словами Сократа на суді були такі: «Вже пора йти звідси, мені — щоб померти, вам — щоб жити, а що з цього краще, нікому невідомо, крім бога». Сократа суд визнав винним більшістю в 280 голосів проти 220.

Ідеалом Сократа була *аристократія*, її він зображав як державу, котрою керують небагато людей, але ці люди компетентні, підготовлені до справи державного управління. Отже, Сократ ставився до управління державою як до мистецтва. Подібні його висловлювання і щодо політики, яку мають представляти найбільш освічені люди, навіть якщо вони перебувають у меншості. Наука, на думку мислителя, повинна управляти за допомогою переконання, а політика зводиться до обміну інформацією та знаннями між найбільш і менш освіченими людьми. Сократ упродовж усього життя піддавав критиці демократію, однак під останньою він розумів не демократизм установ, а насильство, некомпетентність і випадковість. Віддавав перевагу закону, а не насильству, розрізняв природне право і закон. Обидва вони, на глибоке переконання Сократа, беруть початок від розумного божественного начала, а тому вони є абсолютними, загальними, тривалими, не залежними від часу, волі того чи іншого законодавця.

Філософія Сократа народжувалася під двома основними девізами: “Пізнай самого себе” і “Я знаю, що я нічого не знаю”. Перший девіз був написаний над входом у храм Аполлона у

Дельфах, другий приписують Сократу. Поставивши у центр своєї філософії людину, Сократ стверджував, що пізнати світ людина може, тільки пізнавши себе, свою душу та справи.

Політична теорія Платона (427—347 рр. до н.е.). Платон народився у знатній сім'ї в Афінах. Справжнє його ім'я — *Арістокл*, а прізвисько Платон (широкий) він дістав за високе і широке, розумне чоло. При заступництві Сократа Платон здобув блискучу освіту, однак після смерті вчителя емігрував з Афін. Він відвідав багато країн, спілкувався з різними філософами та правителями, нерідко пропонуючи їм свої послуги в управлінні державою. Зокрема, сицилійському правителю Діонісію Старшому Платон радив: "Государю! Заздрю тобі. Не славі твоїй, не розкошам, не могутності. Заздрю владі робити добро. Вся країна, увесь народ у твоїй руці. Ти після Бога на землі більше всіх можеш дати людям щастя. Можеш стати добродієм для всього народу". Діонісій був далекий від платонових міркувань. Не любляв він його пророцтва, які нерідко збувалися. "Я бачу близьку загибель тієї держави, — стверджував Платон, — де закон не має сили і перебуває під чиєюсь владою".

Політико-правова тематика досліджується Платоном у творах "Держава", "Закони", "Політик". Політична теорія мислителя була тісно пов'язана з його філософською доктриною. Платон вважав, що існує світ ідей, який є вічним, досконалим та незмінним, і світ тлінних, буденних речей. У світі ідей існує також теорія ідеальної держави. Варто її уявити і побудувати життя в полісі виходячи з неї, і тоді поліс розвиватиметься динамічно й стабільно.

За своєю економічною сутністю держава Платона — селянська, а її розміри не перевищують території звичайного поліса (кількість повноправних громадян — 5040 осіб). За політичним устроєм це рабовласницька держава, яка нагадує досолонівські Афіни або лагедійську Спарту. Фактично проект ідеальної держави Платона не виходить за межі полісного ладу, в якому є народні збори (всі повноправні громадяни), виборна рада (360 осіб), виборні правителі (37 осіб), «нічні збори» (10 осіб). Вік правителів коливається від 50 до 70 років. Перебувати при владі можна не більше 20 років. Платон визначив 8 форм державного правління, хоча переважна більшість із них відповідала його концепції "ідеальної держави": "істинне правління"; законна монархія (царська влада); аристократія (законна влада багатих); законна демократія. Найкращою державною формою у Платона є аристократія. До неправильних, перекручених типів державного правління Платон відносить тимократію (панування воїнів-честолюбців), олігархію (панування купки багатіїв), демократію без законів (влада бідноти); тиранію (влада диктатора). Тиран завжди домагається влади як «ставленик народу». Тиранія — найгірший вид державного устрою, де панують беззаконня, знищення видатних людей — потенційних противників, постійне інспірування потреби у вождах, підозри у вільнодумстві й численні страти під надуманим приводом зради, "очищення" держави від усіх тих, хто мужній, розумний чи багатий. Тиранія — панування найгіршого, оточеного навотпном негідників.

Для моделі ідеальної держави Платона характерними були такі ознаки:

1. Влада держави має божественний і всеохоплюючий характер. У ній закони, норми, правила життя людей надаються згори і досягаються як божественний дар винятково мудрими філософами, які, згідно із вченням Платона, повинні бути правителями.

2. Населення ідеальної держави у Платона жорстко розділено на три прошарки, виходячи із трьох початків людської душі: розумного (правителі-філософи); афективного (воїни); жадання, бажання, хотіння (ремісники і землероби, навчені досконало виконувати свою справу).

3. У державі Платона діє всеохоплююча регламентація людського життя, при якій контролюються навіть побутові дрібниці (наприклад, розпорядок дня і ночі. Особисте життя людини в ранньому дитинстві, юності, зрілому та похилому віці також перебуває під неухильним наглядом держави). Чим пояснювалася така скрупульозна регламентація всіх аспектів життя суспільства? У діалозі «Закони» Платон запропонував ще один, конкретніший, проект ідеальної держави. Він твердить, що Всесвітом і людьми керують боги, смикаючи за певні ниточки. Здійснюючи керівництво, боги мають на увазі ціле, люди не знають їхньої мети, оскільки не благо існує для окремої особи, а особа для нього. Але людина має душу, тому вона певною мірою вільна. Орієнтуючись на свої бажання, вподобання і схильності, людина мріє про щастя, але оскільки вона не знає загальної ідеї та любить тільки себе, вона несвідомо коїть зло і сама ж потерпає від нього. Отже, завжди збудником вчинків людини є самолюбство, яке необхідно контролювати, а суспільство чітко регламентувати.

4. Нетерпимість у державі Платона зводиться у принцип. За вільнодумство та інший непослух передбачається жорстоке покарання (смертна кара, вигнання з поліса тощо).

5. Щоб змусити громадян бути відданими державі, вважав Платон, необхідно відібрати у них все, що перебуває в приватному обігу. Тому в державі Платона не існують приватна власність, гроші, навіть сім'я (регламентуються і статеві стосунки між чоловіками і жінками). Разом з тим, Платон не виключав, що люди у певному віці можуть вступати між собою в союз за сердечною схильністю. Він вважав, що за своєю природою жінка так само, як і чоловік, здатна займатися будь-якою діяльністю. Тільки фізичною силою жінка дещо поступається чоловіку.

К.Маркс пізніше назве державу Платона ідеалізацією індійського кастового устрою, а цілий ряд вчених вважатимуть його теоретиком базових конструкцій майбутнього тоталітарного режиму, що виник у XX ст. Платон мріяв про досконалу державу — доля окремої особи його не хвилювала, він готовий був принести її в жертву заради держави. Жорстокість законів, які ставили державу вище суспільства і надзвичайно обмежували індивідуальну свободу, не повинна турбувати громадян, оскільки в законах закладені вимоги божественної необхідності і справедливості.

Політична філософія Аристотеля (384 — 322 рр. до н.е.). Аристотель, син Нікомаха і Фестиди, народився між липнем і жовтнем 384 р. Це був перший рік 99-ої олімпіади. Його батьківщина — поліс Стагіра, розташований на північно-західному узбережжі Егейського моря, поряд з Македонією. Батько Аристотеля був придворним лікарем македонського царя Амінти III, а сам Аристотель — однолітком сина Амінти, майбутнього македонського царя Філіппа II. Описуючи зовнішність і характер Аристотеля, сучасні дослідники А. Лосев і А. Тахо-Годі відзначають, що майбутній мислитель в молоді роки був худощавим, мав худі ноги, маленькі очі, шепелявив. Але любляв одягатися, носив кілька дорогоцінних перснів і робив незвичну зачіску. Пізніше противники боялися його промов, завжди метких і логічних, дотепних, часом саркастичних, що, безумовно, додавало йому немало ворогів. Сучасники відзначали його насмішкуватість, їдку посмішку на губах.

У 367 р. Аристотель, якому щойно сповнилося 17 років, прибув до Афін і став слухачем Академії Платона, де залишався до самої смерті свого вчителя. Залишивши Афін, Аристотель кілька років жив у малоазійській Греції, а наприкінці 40-х років IV ст. до н.е. був запрошений Філіппом II стати вихователем сина — Олександра Македонського. Раптова смерть молодого царя викликала заворушення в Афінах і Аристотель, якого звинувачували в богохульстві, змушений був тікати. Лише у 53-річному віці він повернувся до Афін і 335 р. до н.е. заснував свою школу, з'єднану з храмом Аполлона Лікейського. Звідси назва школи Аристотеля — Лікей, якою він керував до останніх днів життя.

Ще за життя Платона ходили легенди про суперечки, які виникали між ним та Аристотелем. Доказом цього нерідко використовують славнозвісний вислів Аристотеля: "Платон мені друг, та істина дорожча". Сучасні дослідники стверджують, що ще в академії Аристотель досить різко нападав на Платона, за що добродушний вчитель називав його "лошам, яке брикає свою маму". Професор Чиказького університету Роберт Брамбо писав про три основні відмінності між Аристотелем і Платоном. По-перше, там, де Платон завжди шукав нові синтетичні підходи, які б змушували перетинатися традиційним спеціалізованим напрямом, Аристотель вірив у структуру з частин — і застосовував такий підхід при читанні лекцій та в наукових дослідженнях. По-друге, Аристотель відрізнявся від Платона своїм ставленням до матеріалізму. Платон ніде не згадує ім'я Демокріта, але ніколи не вважав, що атомістична теорія має яку-небудь цінність як філософське пояснення світу. Для Аристотеля і матеріалізм прихильників атомістичної теорії, і формалізм Платона і академії дають об'єктивні причинні пояснення. Третя відмінність Аристотеля від Платона — його думка, що світ складається із окремих "субстанцій", кожна з яких володіє власною ідентичністю.

Політична тематика висвітлена Аристотелем у працях "Політика", "Афінська політея", "Етика". Логіка виникнення держави, на його думку, така: первинною формою об'єднання людей є сім'я, яка виростає у плем'я чи рід, а об'єднання родів, племен утворює державу. В людині, розмірковує вчений, природно закладений потяг до суспільного життя, який і реалізується в державі. Як стверджував Аристотель, людина за природою своєю є істота політична. Незважаючи на те, що Аристотель був учнем Платона, його погляди на державу були абсолютно протилежними. Проаналізувавши державний устрій більш як 100 полісів, Аристотель запропонував модель найкращого. Передусім, у своїй теорії Аристотель піддає

критиці Платона за надмірну єдність держави, за жорсткий соціальний поділ суспільства, за відсутність приватної власності, сім'ї, за спільність жінок і дітей.

Головне завдання політичної теорії автор "Політики" вбачає у обґрунтуванні якнайкращого державного устрою. З цією метою він подає *класифікацію і аналіз різних форм державного устрою*, взявши за основу два критерії: 1) кількісний (за числом осіб, які правлять полісом); 2) якісний (за метою, якої прагнуть правителі).

Згідно з першим критерієм, розрізняються типи правління одноосібного, небагатьох і більшості. Другий критерій визначає "ступінь правильності" держави: якщо верховна влада ставить мету загального блага — це правильна держава, якщо метою є благо тих, хто при владі, — неправильна держава. Виходячи з даних критеріїв, Аристотель виділяє наступні форми державного устрою: *правильні* (монархія, аристократія, політія) та *неправильні* (тиранія, олігархія і демократія). Найкращою формою державного устрою Аристотель вважає *політію*, під якою розуміє поєднання олігархії та демократії. Вона є конституційною, в міру демократичною державою, побудованою за принципом цензової демократії, яку в свій час запропонував Клісфен. Ця держава позбавлена крайнощів, зокрема засилля багатих чи бідних. Основою політичної стабільності політії є те, що в державі відсутня різка поляризація на бідних і багатих, а влада належить середньому класові.

Розглядаючи політичну теорію Аристотеля, слід зауважити, що він вперше в історії розвитку політико-правової думки поклав інтелектуальний бар'єр перед тиранією, сформулювавши настанови про три елементи влади: законодавчу, адміністративну та судову (пізніше у творах західноєвропейських вчених ця ідея трансформується у теорію розподілу влади у суспільстві). Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що політичні та правові вчення мислителів Стародавньої Греції заклали підвалини політичної науки, яка набрала бурхливого розвитку в наступні часи.

Політико-правові погляди Марка Тулія Цицерона (106— 43 рр. до н.е.) Епоха, в яку жив і діяв Цицерон, "його час", за висловом визначного історика Сергія Утченка, може бути названа переломною. Суть і принципове значення історичного перелому полягає в тому, що на той час Рим фактично вже перетворився в світову державу. Однак цей перелом мав більш зовнішній характер, в той час як внутрішній бік був значно складнішим і неоднозначним. У Римі відбувся поступовий перехід від форм общинної, полісної демократії до тоталітарного режиму імперії. Зрозуміло, що всі ці процеси відбувалися не в мирній обстановці, а в напруженій, інколи навіть смертельній боротьбі. Історія життя Цицерона — ілюстрація до цього твердження.

Епоха переходу від республіки до імперії в Римі представлена найяскравішою особистістю — Марком Тулієм Цицероном, якого справедливо вважають "останнім республіканцем" античного Риму, політиком і громадським діячем, праці якого ("Про державу", "Про закони", "Про природу богів") досі залишаються невичерпним джерелом знань про античну філософію "природного права". Загалом перу римського мислителя належать 19 трактатів, 58 судових і політичних промов та понад 800 листів. На глибоке переконання Цицерона, держава — це справа народу (під яким він розумів поєднання багатьох громадян, пов'язаних між собою згодою у питаннях права та спільністю інтересів). Держави, які виникають в результаті суспільного договору, Цицерон поділяв на монархії, аристократії та демократії. Кожна з них має право на існування, однак найкращою, на думку мислителя, є змішана форма, якій властиві елементи всіх трьох. Ця змішана форма повинна, врешті-решт, привести до загальної рівності та могутності держави, де кожен її громадянин був би на своєму місці.

Демократії притаманна рівність, яку Цицерон відносив до негативу, адже вона нівелює особистості, руйнує суспільну ієрархію. Отже, демократія не була його ідеалом. Цицерон закликав повернутися до колишнього блоку сенатської верстви і вершників проти монархістів та демократів. Якими б не були державницькі традиції, переконував Цицерон, однак держава нічого не вартуватиме, якщо її очолюватиме бездарна особистість, слабкий і розпутний правитель. Мислитель бачив коріння негараздів римлян значно глибше, ніж на фоні яскравих особистостей. Він закликав до реформування моральності римлян, віддавав пріоритет таким рисам, як мудрість, справедливість, стриманість, поміркованість, освіченість тощо.

Цицерон сформулював власну *теорію природного права*, яка спиралася на дотримання законів. Пріоритет належав природному закону (неписаний людський закон, закон вищого розуму). Саме цей природний закон зв'язує людей і богів, дозволяє розрізнити добро і зло,

справедливість і несправедливість. Цицерон вимагав неухильного дотримання законів, їх непорушності: “щоб ніхто нікому не шкодив, якщо лише не буде спровокований на це несправедливістю”. Це правило він переносив і на зовнішньополітичну діяльність держави. Вважав, що війна не повинна вважатися необхідністю. Мудрий правитель усі спірні питання покликаний вирішувати шляхом переговорів. Щодо війн, то типологія їх, запропонована Цицероном, доволі проста: справедливі (оборонні) та несправедливі війни.

1.2.3. Політико-правова думка Середньовіччя та Нового часу Характерні особливості розвитку політичної думки Середньовіччя (V—XV ст.).

Західноєвропейське Середньовіччя охоплює ціле тисячоліття. За початок середніх віків прийнято рахувати 476 рік, рік падіння Римської імперії. Російський вчений М.Каресев виділяє три головних джерела західноєвропейського Середньовіччя: 1) спадщина античної культури; 2) християнство, яке духовно об'єднало населення римських провінцій; 3) варвари, з їх новими традиціями суспільного життя.

Епоху Середньовіччя поділяють на *три періоди*, кожному з яких були властиві свої специфічні особливості політичного життя суспільства.

Перший період (кінець V — середина XI ст., до імперії Карла Великого). В політичній сфері він дещо нагадує устрій стародавніх греків і римлян. Існує голова держави (король), рада старійшин і народні збори, але в міру утворення досить великих держав народні збори поступово зживають себе (збиратись на них населенню всього королівства було вже не доцільно і малоефективно). У світоглядному аспекті в даний період домінує августиніанська система світосприйняття (від імені Аврелія Августина (354 — 430 рр.), коли держава і церква склали єдине ціле, а світська влада мала бути підпорядкована церкві).

Другий період (середина XI — кінець XV ст.). Для даного періоду були характерні наступні ознаки:

- розпад ранньофеодальних монархій, втрата значення центральної влади;
- перетворення феодальних помість у самодостатній економічний і політичний організм, феодальна роздробленість;
- пірамідально-ієрархічний устрій держав на основі інституту васалітету;
- всемогутність католицької церкви (теократія);
- еволюція феодальної державності (XIII — XV ст.) в станово-представницькі монархії (в 1265 р. в Англії відбулися перші станово-представницькі збори, які в майбутньому дістали назву парламенту; в 1302 р. вперше були скликані станово-представницькі збори у Франції — генеральні штати);
- домінування доктрини Фоми Аквінського (1225 — 1274), який на основі вчення Аристотеля створив християнську доктрину держави.

Третій період (XV — початок XVII ст.). Політичний устрій, характерний для даного періоду, — абсолютна монархія або абсолютистські форми правління.

Політична доктрина Фоми Аквінського. Він народився наприкінці 1225 або на початку 1226 р. в замку Роккасекка, поблизу Аквіно, що в Неаполітанському королівстві. Батько Фоми, який належав до близького оточення Фрідріха II, відправив сина на навчання до монастиря бенедиктинців у Монте Кассіно. Провчившись там 9 років, Фома повернувся додому і вступив до Неаполітанського університету. В 1244 р. він постригся в монахи, а незабаром з іншими представниками ордену домініканців вступив до Паризького університету. До 1259 р. викладав теологію.

Політична доктрина Ф. Аквінського ґрунтувалася на вченні про державу і право Аристотеля. Як і визначний давньогрецький мислитель, Ф. Аквінський вважав, що в людях природно закладено прагнення жити спільно, позаяк наодинці задовольнити свої потреби індивіди не можуть. Класифікація державних устроїв у нього також подібна до тієї, яку запропонував Аристотель. Однак найкращим політичним устроєм Ф. Аквінський вважав *монархію*, мотивуючи своє твердження тезами: по-перше, вона нагадує будову Всесвіту, який утворений і керується єдиним Богом, і, по-друге, історичний досвід засвідчив стійкість тих держав, де володар один. Влада монарха від Бога і тому є вічною. Він розрізняв два види монархії: абсолютну і політичну, прихильником якої був сам. Політична монархія, за Фомою Аквінським, це монархія, поєднана з демократичним правлінням аристократії, яка обмежена законом. Виступ проти влади він вважав за великий гріх, але допускав усунення монарха